

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.7.2.4>

MIĘDZYNARODOWO-PRAWNE I ZAGRANICZNE DOŚWIADCZENIA WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI W SPRAWACH ANTYKORUPCYJNYCH

Iryna Prodan

adwokat (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-2412-7829

E-mail: irynaprodan307gmail.com

Adnotacja. W artykule zbadano międzynarodowo-prawne i zagraniczne doświadczenia wymiaru sprawiedliwości w sprawach antykorupcyjnych w kontekście norm prawa międzynarodowego i ustawodawstwa poszczególnych państw, w których funkcjonują wyspecjalizowane sądy antykorupcyjne. Podczas badania zastosowano metodę doktrynalną, która pozwoliła scharakteryzować różne podejścia naukowców do analizy funkcji i przeznaczenia sądów antykorupcyjnych w różnych krajach; zastosowano metodę historyczno-prawną, która umożliwiła analizę różnych etapów tworzenia prawa antykorupcyjnego w aktach międzynarodowych; metodę komparatywną, która umożliwiła porównanie różnych modeli wymiaru sprawiedliwości w sprawach antykorupcyjnych. Wnioski stwierdzają, że międzynarodowe normy prawne tworzą ogólne zasady wymiaru sprawiedliwości w sprawach antykorupcyjnych, konkretny model wynika z krajowego systemu sądownictwa i egzekwowania prawa, a dla poprawy ukraińskiego modelu konieczne jest zbadanie dynamiki transformacji w zagranicznych modelach sądownictwa antykorupcyjnego.

Słowa kluczowe: Najwyższy Sąd Antykorupcyjny, wymiar sprawiedliwości w sprawach antykorupcyjnych, sądownictwo, organy antykorupcyjne, międzynarodowe normy prawne, międzynarodowy poziom korupcji, kierunki polityki antykorupcyjnej, przestępstwa korupcyjne.

INTERNATIONAL LEGAL AND FOREIGN EXPERIENCE OF ANTI-CORRUPTION JUSTICE

Iryna Prodan

Advocate (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-2412-7829

Email: irynaprodan307gmail.com

Abstract. In the article researches the international legal and foreign experience of anti-corruption justice in the context of the norms of international law and the legislation of individual states in which specialized anti-corruption courts operate. In the course of the study, a doctrinal method was used, which made it possible to characterize the various approaches of scientists to the analysis of the functions and appointment of anti-corruption courts in different countries; the historical and legal method was used, which made it possible to analyze the various stages of the formation of anti-corruption legislation in international acts. In conclusion, it was stated that international legal norms create general principles of anti-corruption justice, a specific model is determined by the domestic judicial and law enforcement system, and in order to improve the Ukrainian model, it is necessary to study the dynamics of transformations in foreign models of anti-corruption judicial bodies.

Key words: High Anti-Corruption Court, anti-corruption justice, judicial system, anti-corruption bodies, international legal norms, international level of corruption, directions of anti-corruption policy, corruption offenses.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

Ірина Продан

адвокат (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2412-7829

Email: irynaprodan307gmail.com

Анотація. У статті досліджено міжнародно-правовий і зарубіжний досвід антикорупційної юстиції у контексті норм міжнародного права та законодавства окремих держав, у яких функціонують спеціалізовані антикорупційні суди. Під час дослідження використано доктринальний метод, який дав змогу охарактеризувати різноманітні підходи вчених до аналізу функцій та призначення антикорупційних судів у різноманітних країнах; історико-правовий метод, який дав можливість проаналізувати різні етапи формування антикорупційного законодавства у міжнародних актах; компаративістський метод, який дав можливість здійснити порівняння різноманітних моделей антикорупційної юстиції. У висновках констатовано, що міжнародно-правові норми створюють загальні принципи антикорупційної юстиції, конкретна модель зумовлена внутрішньодержавною судовою і правоохоронною системою, а для удосконалення української моделі потрібно досліджувати динаміку трансформацій у зарубіжних моделях антикорупційних судових органів.

Ключові слова: Вищий антикорупційний суд, антикорупційна юстиція, судова система, антикорупційні органи, міжнародно-правові норми, міжнародний рівень корупції, напрями антикорупційної політики, корупційні правопорушення.

Актуальність теми (Постановка проблеми у загальному вигляді). Сучасна антикорупційна політика в Україні стала фокусом уваги науковців і практиків з огляду на пріоритет реформування судових і правоохоронних органів, які здійснюють протидію корупційним правопорушенням. У сучасних умовах державотворення антикорупційна протидія стала не тільки важливим напрямом державної політики, а і зовнішньополітичним зобов'язанням України перед міжнародними партнерами. У таких умовах актуальність дослідження міжнародно-правових основ і зарубіжних моделей побудови органів антикорупційної юстиції набуває важливості у сучасних юридичних дослідженнях. З огляду на міжнародно-правовий і зарубіжний досвід, видається можливим осмислити перспективи удосконалення національної моделі антикорупційної судової юстиції, окреслити характерні напрями удосконалення її організаційно-правових форм і законодавчого регулювання.

Стан наукового розроблення проблеми. Досліджувана наукова проблематика стала спеціальним предметом досліджень у середовищі вчених-юристів та інших сфер із відносно недавнього часу – з періоду реалізації судової реформи зі створення Вищого антикорупційного суду України. Міжнародно-правовий і зарубіжний досвід антикорупційної юстиції досліджується такими вченими, як Т.С. Гжибовська, О.В. Задорожній, С.М. Клімова, Т.В. Ковальова, О.Г. Мельник, О.І. Пархоменко-Куцевіл, А.А. Приходько та багато інших. Водночас серед досліджень вказаних науковців не багато уваги приділено функціонуванню зарубіжних моделей антикорупційної юстиції у контексті перспектив подальшого удосконалення національної моделі, побудованої на міжнародно-правових принципах антикорупційної протидії.

Мета і завдання статті. Метою статті є характеристика та аналітична інтерпретація міжнародно-правового поля та зарубіжних моделей антикорупційної юстиції. Завданням статті є виокремлення правової природи створення таких органів у контексті спільної антикорупційної політики на міжнародному рівні та у окремих національних підходах.

Основний матеріал. Антикорупційна політика у сучасній міжнародно-правовій сфері виражена здебільшого актами Організації Об'єднаних Націй на загальносвітовому рівні, водночас на загальноєвропейському рівні вона представлена актами Європейського парламенту.

Як справедливо наголошує О.В. Задорожній, окремі документи універсального характеру покликані регулювати діяльність у цій сфері. У Резолюції «Практичні заходи боротьби з корупцією», прийнятій на VIII Конгресі ООН із запобігання злочинності (Гавана, 1990), корупцію визначено як «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилось у протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності». Інший документ ООН (Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією) тлумачить поняття корупції як «зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях». Таким чином, корупція – це складне соціальне явище, що негативно впливає на всі аспекти політичного і соціально-економічного розвитку суспільства і держави. Воно полягає як у протиправних діях (бездіяльності), так і в неетичних (аморальних) вчинках. За останні десятиліття прийнято чималу кількість документів різного характеру для боротьби з цим явищем. ООН стала одним із ключових форумів для спрямування зусиль держав у напрямі цієї боротьби. Загалом на глобальному рівні було прийнято низку багатосторонніх угод, таких як: Рамкова Конвенція ООН проти організованої злочинності, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності; Конвенція про кримінальну відповідальність за корупцію, Конвенція про цивільно-правову відповідальність за корупцію. Серед неконвенційних документів варто виділити Резолюцію Генеральної Асамблеї (1996) «Боротьба з корупцією»; Міжнародний кодекс поведінки посадових осіб; Декларацію ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях (1996) (Задорожній, 2016: 50).

Окрім зазначених актів, суттєве значення для міжнародно-правової протидії корупційним проявам мають також Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, підписана від імені України 27.01.1999 в м. Страсбурзі, та Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією, підписана від імені України 04.11.1999 в м. Страсбурзі.

У подальшому міжнародно-правове регулювання подолання корупції шляхом рекомендацій національним органам юстиції знайшло своє вираження у Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року. Із цього приводу різноманітні вчені наголошують, що важливість Конвенції ООН проти корупції полягає у створенні теоретичної основи для адаптації національного законодавства та визначенні фундаментальних засад антикорупційної політики держав-учасниць цього міжнародного договору. Так, підтримуємо думку К. Буряк у тому, що норми Конвенції ООН проти корупції передбачають створення профільної інституції – спеціального органу (органів), діяльність якого спрямовується на запобігання і протидію корупції, на залучення до співпраці представників громадського суспільства під час здійснення заходів, спрямованих на запобігання та протидію корупції, на розроблення кодексів поведінки службових осіб і зміцнення незалежності судової влади, на закріплення кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення та окреслення корупційних злочинів, на встановлення відповідальності юридичних осіб (Буряк, 2020: 357). Варто зазначити, що міжнародно-правова протидія корупційним проявам виражена не тільки загальноуніверсальними актами, вона набула своєї нормативно-правової інституціоналізації на регіональному рівні, зокрема на рівні найбільш впливового міжнародного об'єднання – Європейського Союзу.

Цей процес відбувався невід'ємно від міжнародно-правових ініціатив, що виражено насамперед тим, що Комітетом міністрів Ради Європи у листопаді 1996 року була ухвалена Програма дій проти корупції, а 16 грудня цього ж року Генеральною Асамблеєю було урочисто проголошено Декларацію Організації

Об'єднаних Націй про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях. Цей міжнародний документ із метою сприяння економічному і соціальному розвитку, охороні навколишнього середовища, укріпленню соціальної відповідальності приватних та державних корпорацій, а також боротьби з корупцією і хабарництвом та їх недопущення в усіх країнах (Школяр, 1999: 83–87) вміщує необхідні умови для їх досягнення. Таких умов передбачено 12, зокрема необхідним вважалося, наприклад: 1) забезпечувати ефективне застосування чинних законів та сприяти прийняттю законів з цією метою там, де їх не існує; 2) визнати давання хабарів іноземним державним посадовим особам кримінальним злочином, об'єктивною стороною якого є такі дії, як: а) пропозиція, обіцянка або передача будь-яких виплат, подарунків або інших благ, прямо або побічно, будь-якою приватною або державною корпорацією, в тому числі транснаціональною корпорацією, окремою особою якої-небудь держави будь-якій державній посадовій особі або обраному представникові іншої країни як неправомірної винагороди за виконання або утримання від виконання цією посадовою особою або представником своїх обов'язків у зв'язку з тією чи іншою міжнародною комерційною операцією; б) вимога, прийняття або отримання, прямо або опосередковано, будь-якою посадовою особою або обраним представником будь-якої держави виплат, подарунків або інших благ у будь-якій приватній або державній корпорації, в тому числі транснаціональної корпорації, або окремої особи з іншої країни як неправомірної винагороди за виконання або утримання від виконання цією посадовою особою або представником своїх обов'язків у зв'язку з тією чи іншою міжнародною комерційною операцією; 3) розробити або застосовувати стандарти і методи обліку недопущення корупції, хабарництва і пов'язаних із ними протиправних дій та вести боротьбу з ними тощо. Дослідники (Приходько, 2018: 168) визначають позитивною стороною цього акту той факт, що у його межах була здійснена спроба розмежування таких термінів, як «корупція», «хабарництво», «неправомірна вигода», «незаконне збагачення».

Загалом на сучасному етапі розвитку європейського законодавства щодо протидії корупційним проявам слід виділити декілька підходів, зокрема:

1) системний – постійний моніторинг ситуації щодо боротьби з корупцією у Європейському Союзі та державах-членах, запровадження та адаптація нових правил та норм;

2) комплексний – передбачає налагоджену роботу між усіма державами-членами Європейського Союзу, між державами-кандидатами на вступ та європейськими інституціями;

3) послідовний – поетапне впровадження змін, дотримання відповідних рішень, створення нових інституцій, впровадження нових законів;

4) проєктний – залучення всіх суб'єктів до боротьби з корупцією, це безпосередньо і держави-члени, і держави-кандидати на вступ, і вся міжнародна спільнота, при цьому створення нових проєктів для боротьби з корупцією;

5) стратегічний – контроль за процесом боротьби з корупцією. Ключовим питанням у праві Європейського Союзу залишається реалізація цих антикорупційних реформ, документів, проєктів у законодавстві держав-членів. У цьому контексті Я.С. Куян зазначає, що держави-члени ЄС не бажали ратифікувати законодавчі інструменти проти корупції, створені в рамках Європейського Союзу, однак із часом прийняли рішення у позитивний бік та реалізували необхідні умови ЄС. Наприклад, у 1997 році 28 держав підписали Конвенцію ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) про боротьбу з підкупом іноземних державних службовців у міжнародних ділових операціях (Конвенція про боротьбу з хабарництвом, або «АВС»). Положення про поліцейську та судову співпрацю у кримінальних справах Договору про Європейський Союз ратифікували Австрія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Іспанія, Швеція тощо (Куян).

Наднаціональні акти, що встановлюють загальні принципи і механізми їх реалізації у сфері протидії корупції, не надають рекомендацій щодо форм і статусів національних органів юстиції, які покликані забезпечити кримінальне переслідування правопорушень у цій сфері суспільних відносин. Ця методологія міжнародно-правового регулювання повною мірою стосується й антикорупційних судів у різних країнах, де вони були створені. Зокрема, серед країн ЄС подібні установи знайшли свою практичну реалізацію у Болгарії, Словаччині і Хорватії.

Як констатують дослідники, у Болгарії існує розгалужена система антикорупційних органів. Як одну із структур, спрямованих на боротьбу з корупцією та підвищення рівня довіри населення до державних органів, було створено спеціалізований суд, специфіка діяльності якого полягає у розгляді злочинів, які скоєні організованими злочинними угрупованнями, до їх числа також відносяться злочини, пов'язані із корупційною діяльністю. У Болгарії антикорупційний суд є універсальним паралельним судом, оскільки система антикорупційних судів включає як суд першої інстанції – Спеціалізований кримінальний суд, так і апеляційний суд – Апеляційний спеціалізований кримінальний суд. Як касаційна інстанція виступає Верховний касаційний суд. Створення антикорупційного суду одразу ж стало предметом критики з боку суддів та неурядових організацій. Зважаючи на те, що Болгарія є однією із найкорумпованіших країн Європи, а також на високий рівень корупції у цій країні і нині, очевидним є висновок про те, що антикорупційний суд Болгарії не виправдав мети свого створення та не став каталізатором подолання корупції в країні (Прокіпів, 2018: 104).

Водночас у 2003 році у Словаччині було створено Спеціалізований суд (пізніше перейменований на Спеціалізований кримінальний суд) для розгляду справ про корупційні злочини та організовану злочинність. Суд розпочав свою діяльність у 2005 році. Суд був створений у відповідь на вплив на суди першої інстанції кримінальних мереж та місцевих еліт. У судовій системі Словаччини звичайні кримінальні злочини

розглядаються окружними судами, рішення яких можуть бути в порядку апеляції переглянуті регіональними судами. Касаційною інстанцією виступає Верховний суд. Антикорупційний суд, судді якого мають статус суддів регіонального суду, є судом першої інстанції, оскільки він має первісну юрисдикцію над справами про корупцію, відмивання грошей, організовану злочинність та інші тяжкі злочини, а апеляційні скарги розглядаються у Верховному суді (Пенькова).

Так само і у Хорватії основою системи протидії корупції є Управління з протидії корупції та організованій злочинності (Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta, USKOK). У 2009 році було створено Судові відділи з питань провадження у кримінальних справах, віднесених до компетенції USKOK. Відповідно до ст. 32 Закону «Про протидію корупції та організованій злочинності» Судові відділи з питань провадження у кримінальних справах, віднесених до компетенції USKOK, створені в окружних та муніципальних судах Осієку, Рієки, Спліту та Загребу. Судді відділів призначаються головою суду на щорічній основі після винесення відповідного рішення радою суду. Як і в Словаччині, у Хорватії спеціалізований антикорупційний суд має первісну юрисдикцію над справами про корупцію, а апеляційні скарги розглядаються у верховному суді (Пенькова).

Окрім європейських країн, антикорупційні суди здійснюють провадження у справах про корупційні правопорушення у деяких азійських, близькосхідних і африканських країнах.

Серед інших у сфері протидії корупційним правопорушенням діє 14 юрисдикцій, де у різний час було створено спеціалізовані антикорупційні суди: Афганістан, Бангладеш, Ботсвана, Бурунді, Камерун, Індонезія, Кенія, Малайзія, Непал, Пакистан, Палестина, Філіппіни, Сенегал та Уганда. Три країни – Мексика, Танзанія і Таїланд – створили спеціалізовані антикорупційні суди нещодавно. У Мексиці конституційними змінами 2015 року вимагалось створення спеціалізованої антикорупційної палати у Федеральному адміністративному суді, у Танзанії законом від липня 2016 року було створено новий підрозділ Вищого суду з розгляду економічних, корупційних та організованих злочинів, який розпочав свою роботу в вересні 2016 року. А в Таїланді військовий уряд відкрив новий спеціалізований суд із розгляду справ про корупцію в жовтні 2016 року. Бразилія створила низку федеральних спеціальних судів для розгляду справ про відмивання грошей та пов'язані із ними фінансові злочини. Хоча відмивання грошей має виражений тісний зв'язок із корупцією, ми не включили бразильські спеціальні суди до нашого дослідження частково через те, що справи про «ключові» корупційні правопорушення, такі як хабарництво та розтрата, у цих судах не розглядаються. У більшості країн, де є спеціалізовані антикорупційні суди, ці суди було створено законом, хоча є й винятки. Спеціалізовані антикорупційні суди є відносно новим явищем. Хоча найстаріший такий суд, на Філіппінах, було створено в 1970-х, жодний з інших спеціалізованих антикорупційних судів, визначених у цьому дослідженні, не розпочав свою роботу раніше 1999 року, а більшість із них було створено впродовж останнього десятиліття (часто одночасно або після створення спеціалізованого антикорупційного відомства) (Стівенсон, 2017).

Висновки. Таким чином, з огляду на вищенаведене, необхідно зазначити, що антикорупційні судові установи у зарубіжних країнах створюються і регулюються виключно національним законодавством. Міжнародно-правові акти ООН, ЄС та інших міжнародних організацій не створюють правового поля для форм антикорупційної юстиції, водночас такі акти відображають загальні вектори і принципи антикорупційної політики, побудовані на спільному баченні країн-учасниць міжнародних організацій. Потрібно зазначити, що зарубіжні моделі антикорупційних судових установ зумовлені характерними особливостями національних судових систем, з одного боку, та динамікою кримінально-правової протидії корупційним проявам у конкретній країні – з іншого. Цей фактор говорить про виключно національну перевагу моделі антикорупційної юстиції, що базується на внутрішньодержавній судовій і правоохоронній системі. Водночас для удосконалення функціонування української моделі антикорупційної судової установи важливо досліджувати особливості трансформації європейських та інших юрисдикційних моделей у розрізі внесення змін і реформування загалом подібних судових органів, що дасть змогу прогнозувати динаміку змін у роботі антикорупційного суду на різних стадіях боротьби із корупцією, що є перспективою подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Буряк К. Особливості антикорупційного законодавства в країнах Європейського Союзу. *Підприємство, господарство і право*, № 2, 2020. С. 356–360.
2. Декларація ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16 грудня 1996 р.: Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію. К. Школяр, 1999. 480 с.
3. Задорожній О.В. Міжнародно-правові стандарти боротьби з корупцією. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 9 груд. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 49–55.
4. Куян Я.С. Принципи запобігання корупції у праві європейського союзу та їхня реалізація в європейських державах. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/pryntsyry-zapobigannya-koruptsiyi-u-pravi-yevropeyskogo-soyuzu-ta-yikhnya-realizatsiya-v-yevropeysky/
5. Пенькова К. Створення та діяльність антикорупційних судів у Болгарії, Словаччині та Хорватії. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29287.pdf>
6. Приходько А.А. Міжнародна ретроспектива розвитку стандартів протидії корупції. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2(23) том 2, 2018. С. 167–172.

7. Прокопів Б. Специфіка функціонування Вищого антикорупційного суду в Україні: міжнародний досвід та українські реалії. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3(15). С. 103–107.
8. Стівенсон М. Спеціалізовані антикорупційні суди: порівняльний аналіз: антикорупційний ресурсний центр Інституту імені Крістіана Міхельсена. 2017. № 5. URL: <http://www.u4.no/assets/publications/U4Issue-2017-5-UKR.pdf>.

References:

1. Buriak K. (2020). Osoblyvosti antykoruptsiinoho zakonodavstva v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Features of anti-corruption legislation in the countries of the European Union]. *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo*, № 2, S. 356-360 [in Ukrainian].
2. Deklaratsiia OON pro borotbu z koruptsiieiu i khabarnytstvom u mizhnarodnykh komertsiiynykh operatsiakh vid 16 hrudnia 1996 r. [UN Declaration on Combating Corruption and Bribery in International Commercial Transactions of 16 December 1996]: Mizhnarodni pravovi akty ta zakonodavstvo okremykh krain pro koruptsiuu. K.: Shkoliar, 1999. 480 s. [in Ukrainian].
3. Zadorozhnyi O.V. (2016). Mizhnarodno-pravovi standarty borotby z koruptsiieiu. [International legal standards for combating corruption]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri: materialy Mizhnarod. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, 9 hrud. 2016 r.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2016. S. 49–55.
4. Kuian Ya.S. Pryntsyvy zapobihannia koruptsii u pravi yevropeiskoho soiuzu ta yikhnia realizatsiia v yevropeyskykh derzhavakh [Principles of preventing corruption in the law of the European Union and their implementation in European countries]. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/pryntsyvy-zapobigannya-koruptsiyi-u-pravi-yevropeyskogo-soyuzu-ta-yikhnya-realizatsiya-v-yevropeysky/ [in Ukrainian].
5. Penkova K. Stvorennia ta diialnist antykoruptsiinykh sudiv u Bolharii, Slovachchyni ta Khorvatii. Informatsiina dovidka, pidhotovlena Yevropeyskym informatsiino-doslidnytskym tsentrom na zapyt narodnoho deputata Ukrainy [Establishment and operation of anti-corruption courts in Bulgaria, Slovakia and Croatia]. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29287.pdf> [in Ukrainian].
6. Prykhodko A.A. (2018). Mizhnarodna retrospektyva rozvytku standartiv protydii koruptsii [International retrospective of the development of anti-corruption standards]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vypusk 2(23) tom 2, S. 167–172 [in Ukrainian].
7. Prokopiv B. (2018). Spetsyfika funktsionuvannia Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu v Ukraini: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii [Specifics of the functioning of the Supreme Anti-Corruption Court in Ukraine: international experience and Ukrainian realities]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vyp. 3(15). S. 103–107 [in Ukrainian].
8. Stivenston M. (2017). Spetsializovani antykoruptsiini sudy: porivnialnyi analiz [Specialized anti-corruption courts: a comparative analysis]: antykoruptsiinyi resursnyi tsentr Instytutu imeni Kristiana Mikhelsena. № 5. URL: <http://www.u4.no/assets/publications/U4Issue-2017-5-UKR.pdf> [in Ukrainian].